

Justyna Łukaszewska-Haberkowa

<http://orcid.org/0000-0003-0939-5566>

Akademia Ignatianum w Krakowie

justyna.lukaszewska-haberko@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.4001.04

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wybrane przykłady działań na rzecz koronki

STRESZCZENIE

W pierwszej części artykułu przytoczyłam definicję ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na podstawie konwencji UNESCO z 2003 r. (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*).

W drugiej części pokrótce scharakteryzowałam koronkę klockową jako technikę oraz przedstawiłam przykłady koronki klockowej i igielkowej objętej szczególną ochroną i wpisem na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości (*Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*). Przykłady obejmują zarówno rys historyczny, jak i obecną praktykę. *Case studies* to koronka z Alençon, *lefkarićka*, a także zbiorowe wpisy koronek ze Słowenii i Chorwacji.

SŁOWA KLUCZE: niematerialne dziedzictwo kulturowe, ochrona dziedzictwa kulturowego, koronka klockowa, inicjatywy lokalne

ABSTRACT

Protection of Intangible Cultural Heritage. The Example of Lace Making

In the first part of this paper, I introduce the definition of the protection of intangible cultural heritage, based on the 2003 UNESCO Convention.

The second part shortly characterises the needle lace and bobbin lace technique traditions along with lace elements from the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*. The examples show both the historical outlook and contemporary practice. As case studies the Alençon Lace, the *lefkarićka* in addition to laces from Slovenia and Croatia are presented.

KEYWORDS: intangible cultural heritage, protection of cultural heritage, bobbin lace, local initiatives

Celem podstawowym niniejszego artykułu jest przedstawienie działań na rzecz ochrony i zachowania koronki, w tym szczególnie klockowej i igielkowej, które mogą stanowić przykład i odniesienie jako dobry wzór praktyk na rzecz podtrzymania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Schreiber, 2014, s. 375–406). Wszystkie wymienione w artykule praktyki stanowią elementy, które zostały wpisane na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości. Wykaz ten powstał w związku z Konwencją UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. W szczególności przedstawione w niniejszym artykule elementy zaliczane są do praktyk niematerialnego dziedzictwa kulturowego z terenów Europy, ponieważ praktyki koronczarskie, w przeciwieństwie do innych technik z zakresu tkactwa, hafciarstwa i plecionkarstwa, należą przede wszystkim do tradycji europejskiej.

Koronki klockowe i koronki igielkowe ze względu na sposób wykonywania łączy się często w jedną wspólną grupę. W ten sposób są traktowane przez międzynarodowe organizacje, np. OIDFA (<https://www.oidfa.com/>), choć technologia wykonywania prac jest odmienna. Koronki igielkowe wykonywane są przez osnucie nici na kawałku tkaniny, którą często usuwa się po wykonaniu wzoru, natomiast koronki klockowe wykonywane są za pomocą nici nawiniętych na specjalne szpulki, nazywane klockami, które następnie przeplata się i wiąże w odpowiedni sposób. W dzisiejszych czasach wszystkie rodzaje prac produkuje się przy użyciu maszyn, na skalę przemysłową (Lefébure, 1888, *passim*). Niektóre regiony i miejscowości w Europie zachowały jednak tradycję ręcznego wykonywania prac koronczarskich (Hankus, 2018, s. 15–24 i nn.). Ze względu na wyjątkowy charakter tego rodzaju umiejętności część z nich została wyróżniona wpisem na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO.

Powstanie koronki igielkowej datuje się nieco wcześniej niż koronki klockowej, co znajduje swoje odbicie w tradycjach lokalnych. Pierwsza z nich stała się popularna w XVI w., natomiast druga sięga swymi początkami XVII w. Koronka igielkowa była zdecydowanie bardziej powszechna, natomiast klockowa, zapoczątkowana przede wszystkim we Włoszech, rozwinęła się szczególnie w Niderlandach, później w innych krajach: Flandrii, Francji, Szwajcarii, Czechach, Rosji i Polsce. Tradycje i nazewnictwo koronek pozostają w związku z wydarzeniami historycznymi i politycznymi, np. mówi się o koronce z Flandrii (Earnshaw, 1982, s. 19–24, 119 i nn.; Earnshaw, 1980, s. 2).

Koronka w czasach dawnych zyskała pewną popularność, dawna tradycja jej wykonywania (do wieku XIX) często związana jest z klasztorami żeńskimi. Wraz z rozwojem przemysłu tekstylnego, a zwłaszcza od wprowadzenia na rynek koronek wyrabianych przemysłowo, zaczęła

zanikać, podobnie jak większość tego rodzaju rzemiosła. Na początku XX w. nastąpił pewien krótkotrwały renesans koronczarstwa, które upowszechniono jako element edukacji podstawowej w szkołach i na rozmaitych kursach. Na skutek wydarzeń historycznych i zmian społecznych tradycje tego rodzaju prac w XX w. ponownie stopniowo zanikały. Proces ten w różnych ośrodkach przebiegał w indywidualny sposób. Dziś koronczarstwo stanowi rzadki element tradycji, którego wybrane elementy zostały wpisane na listy światowego dziedzictwa UNESCO. Tego rodzaju wyróżnienie stanowi swoistą podstawę podjęcia i podtrzymania tradycji.

Skuteczna ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, nie tylko w odniesieniu do koronczarstwa, stanowi ogromne wyzwanie. Należy jednak podkreślić, że nie istnieją żadne wspólne metody i centralne regulacje, które wspomagają ten proces. Można jedynie mówić o pewnych działaniach, tzw. dobrych praktykach, służących podtrzymaniu koronczarstwa. Te z kolei wymagają zrozumienia specyfiki i indywidualnego charakteru każdego z elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego: środowiska depozytariuszy, uwarunkowań historycznych i kulturowych etc. W wymiarze praktycznym działania służące ochronie opierają się na dobrym poznaniu elementu, depozytariuszy i nieustannym uaktualnieniu ich potrzeb, które nazywa się często „monitowaniem zjawiska”. W odniesieniu do niematerialnego dziedzictwa kulturowego w zasadzie podmiotem wszystkich praktyk i działań podejmowanych na rzecz jego ochrony jest człowiek, ale określenie i interpretacja obowiązków związanych z ochroną wykraczają poza antropologię kulturową. Człowiek pozostaje centralnym elementem wyrazu i zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W związku z tym nieustannie odradza się potrzeba i konieczność przenoszenia wartości niematerialnych dziedzictwa kulturowego na kolejne osoby i dalej: grupy i wspólnoty ludzkie (Schreiber, 2014; Niewęglowski, Poźniak-Niedzielska i Przyborska-Klimczak, 2015, *passim*).

Koronka z Alençon (Point d’Alençon)

Wpis na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości nastąpił w 2010 r. To jeden z wpisów na tę listę dokonany przez Francję w roku 2010. Właściwie należy mówić o sztuce koronczarstwa z Alençon, miasta położonego w Dolnej Normandii, które od czasów dawnych znane jest z tradycji wykonywania koronek techniką igielkową. Często ze względów historycznych ten typ zdobień nazywa się „koronką królowych” i „królową koronek”.

Szkoła koronkarstwa w Alençon i okolicach tego miasta rozwinęła się w XVII w., choć jej początki sięgają czasów wcześniejszych. Od XVI w. tekstylne rzemiosło zdobnicze rozwijało się prężnie, szczególnie w Wenecji, znanej z koronek igielkowych, i we Flandrii, którą uważa się niekiedy za miejsce powstania koronek klockowych. W XVII w. Ludwik XIV, król Francji, podjął próbę uniezależnienia się od importu, który został zakazany. W 1665 r. otwarto królewską manufakturę wytwarzającą koronki w stylu weneckim. Kolejne działania podjęte przez Ludwika XIV dotyczyły szczególnych uprawnień nadawanych koronczarkom (np. monopol na wytwarzanie koronek wzorowanych na weneckich przyznany Towarzystwu Koronek Francuskich). Ośrodek w Alençon rozwijał się prężnie: początkowo opierał się na paniach sprowadzanych z Wenecji, pracujących jako nauczycielki. Dla umocnienia jej pozycji w państwie wyrobem koronek zajmowała się przede wszystkim ludność protestancka (do 1685 r., czyli do odwołania edyktu nantejskiego z 1598 r.). Alençon pozostało królewskim ośrodkiem produkcji koronek aż do XIX w. W XVIII w., który przyjmuje się za czas świetności miasta, pracowało tutaj kilka tysięcy koronczarek. Jak wspomniałam wcześniej, do XVII w. wzory nawiązywały do tradycyjnie wykonywanych w Wenecji, we Flandrii (tj. Brukseli i innych mniejszych ośrodkach) oraz w Hiszpanii. Stopniowo w Alençon wypracowano własną technikę i zdobienia, osiągając świetność pod koniec XVII w. (Palliser, 1869, s. 130–131). Określenie „koronki królowych i królowa koronek” w odniesieniu do tego typu zdobienia pojawiło się w połowie XIX w. podczas wielkiej wystawy światowej w Londynie. Popularność koronki spadła wraz z upowszechnieniem się koronek wykonywanych przemysłowo.

Technika z Alençon, która zmieniała się na przestrzeni dziejów, charakteryzuje się wysokimi wymaganiami stawianymi osobie wykonującej, jest też bardzo czasochłonna. Zasadniczo polega na oplecieniu i połączeniu kilku nitok inną nicią. W ten sposób powstaje cienka siateczka. Wykonanie jednego centymetra kwadratowego koronki wymaga, jak się przyjmuje, siedmiu godzin pracy wprawnej koronczarki. Każdy z elementów pracy powstaje w ten sam sposób: najpierw na materiale szkicuje się podstawowy wzór (1), następnie nanosi go na pergamin lub papier przez nakłucie (2), poprawia (3) i dodatkowo ozdabia na papierze (4). Z kolei praca polega na wyhaftowaniu tła z siateczki (podstawowego splotu) (5), połączeniu poszczególnych motywów (6), ozdobieniu ich (7) i dodaniu kolejnych elementów haftu (8). Następny etap pracy polega na powiększeniu partii brzegowych koronki, tzw. uwypukleniu ich (9), wreszcie odcięcie koronki od papieru/pergaminy poprzedza dwie ostatnie czynności, czyli odcięcie nitok i wyprasowanie haftu (10).

W czasach dawnych każdą z tych czynności zajmował się ktoś inny, często wyspecjalizowany w tym rodzaju zajęcia. Tę metodę pracy wymyśliła

Marthe La Perrière (1605–1677) (*Jubilé*, 1902, s. 194–195). W czasach współczesnych każda koronczarka, a jest ich zaledwie kilka, po odbyciu praktyki mistrzowskiej trwającej od siedmiu do dziesięciu lat, wykonuje prace samodzielnie. Wiedzę i umiejętności z zakresu tego rzemiosła przekazuje się wyłącznie ustnie i metodą praktyczną. Koronki służą przede wszystkim do celów dekoracyjnych, zarówno świeckich, jak i religijnych. Większość pań koronczarek zrzesza Narodowy Warsztat Koronek z Alençon (*Atelier Conservatoire national de la Dentelle*).

Lefkaritika (λευκαριτικά)

To tradycja wykonywania koronek z Pano Lefkara, miasta znajdującego się na południowo-wschodnim Cyprze, która w 2009 r. została wpisana na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Tradycje koronczarskie na Cyprze sięgają być może nawet okresu przed XIV w. Początkowo były to białe koronki, tzw. *asproplumia*, które dziewczęta wykonywały jako element swojego posagu. Okres rozkwitu koronek i tego rodzaju rzemiosła przypada na czasy świetności Cypru. Wówczas tego rodzaju prace wywożono poza obszar cesarstwa i poprzez Konstantynopol do Europy. W czasie, gdy Cypr znajdował się pod wpływem weneckim (1489–1571), na wyspę przybywali zamożni mieszkańcy miasta. Ich stroje były bardzo bogate i zdobione: część tradycji koronczarskich wywodzi się z Włoch. Cypryjczycy podpatrywali stroje przybyszów i starali się je naśladować, przejęli technologię haftu, który wzbogacili o elementy rodzime, nawiązujące przede wszystkim do lokalnej przyrody. Sztuka i rzemiosło były przekazywane w sposób tradycyjny: z pokolenia na pokolenie. Wykonywaniem koronek zajmowały się głównie kobiety, natomiast mężczyźni prowadzili handel gotowymi produktami. W tym celu podejmowali niekiedy dalekie podróże do różnych krajów Europy. Trzeba zwrócić uwagę, że te wyjazdy handlowe, zważywszy na brak wykształcenia mężczyzn (nieznajomość języków obcych), a także okoliczności podróżowania (droga morska), należały do trudnych i niebezpiecznych. Z koronką na Cyprze wiąże się wiele legend, w tym na przykład opowiadająca o Leonardzie da Vinci, który tak bardzo zachwycił się koronką z Lefkary, że przywiózł jedną (według tradycji o wzorze *potamos*) do Mediolanu i udekorował nią ołtarz w tamtejszej katedrze D’Uomo. Od tego czasu wzór nazywany jest wzorem Leonarda da Vinci. Wzornictwo w *lefkaritika* przypomina tradycyjne geometryczne wzory znane ze starożytnej Grecji i Bizancjum. Początkowo *lefkaritika* praktykowano w miejscowościach Pano Lefkara i Kato Lefkara, dzisiaj także w Kato Drys, Vavla, Vavatsinia, Ora, Chooirokoitia i innych.

W dzisiejszych czasach *lefkaritika* wykonuje się, opierając się na metodach tradycyjnych, z wykorzystaniem materiałów sprowadzanych z zagranicy (np. len potrzebny do prac pochodzi z Irlandii Północnej). Koronka z Cypru jest koronką igielkową: wykonuje się ją nicią bawełnianą na materiale lnianym, na którym zostały wyrysowane poszczególne elementy, a następnie zabezpiecza nici specjalnymi ściegami. Początkowo miała charakter koronki w typie weneckim, tzw. *punto tagliato, reticella*, popularnej we Włoszech w XVI w. Stopniowo zaczęto do niej dodawać części wyhaftowane, zwane „tagiades”, „pittota”, „gyroulota” czy „liminota”, które oznaczały rozmaite rośliny i elementy przyrody. Największy rozwój koronek cypryjskich nastąpił w XIX i XX w., wtedy też wykonywano je z lokalnie produkowanych materiałów i nici. *Lefkaritika* jest techniką, która wykorzystuje kilka ściegów, takich jak: mereżka, haft cięty, haft płaski wykonywany na niektórych płaszczyznach oraz koronkę igielkową na brzegach prac. Wśród tradycyjnie występujących wzorów, które nawiązują do przyrody, można wymienić „stokrotki”, „listki”, „drzewa palmowe”, a także najbardziej popularny zygzak powszechnie nazywany „rzeczką” (gr. *potamos*).

Tradycje podtrzymują rodziny: zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Wykonuje się przede wszystkim rozmaite serwetki, bieżniki i obrusy. Ten rodzaj zajęcia odgrywa wciąż istotną rolę jako praktyka społeczna oraz praca zarobkowa. Na ulicach miasta, a także w udostępnionych do tego celu pomieszczeniach i przestrzeni domów, zasiadają do wspólnej pracy grupy kobiet, czasami przedstawiciele tej samej rodziny lub panie wprowadzające młodsze adeptki do praktyki hafciarstwa. Styl i sposób budownictwa powszechny na Cyprze (domy i budynki nawiązujące do dawnej tradycji z dużym patio pośrodku) sprawia, że rzemiosło, jakim jest *lefkaritika*, w sposób nierozzerwalny łączy się z elementami szerszej tradycji kulturowej, czyli architekturą przestrzeni mieszkalnej.

Pewną zasadą jest to, że wraz z rozwojem umiejętności każda z osób wykonujących koronki sięga do coraz bardziej skomplikowanych wzorów i wykorzystuje podstawowe techniki w sposób coraz doskonalszy. W zasadzie środków technologicznych jest tylko kilka, natomiast o mistrzostwie i zaawansowanych umiejętnościach twórców koronek świadczą rozbudowane zdobienia ich prac. Wraz z upływem czasu każda z pań tworzy prace odznaczające się dużą indywidualnością i nawiązujące do osobowości hafciarki.

Komitet UNESCO docenił *lefkaritika* ze względu na to, że umiejętności są przekazywane z pokolenia na pokolenie, przede wszystkim przez kobiety. Ta praktyka pozwala im identyfikować się i tworzyć ciągłą wspólnotę. Są to działania, które służą niewątpliwie podtrzymaniu tradycji, ale trudno je uznać za wystarczające. W związku z tym rząd

Cypru podejmuje inne czynności, które wspierają przetrwanie *lefkaritika* jako rzemiosła. Należy tutaj wspomnieć przede wszystkim o archiwizacji wykonywanych prac, organizacji festiwali i szkoły koronczarskiej wraz z fundacją, jak również o przyznawanych stypendiach. Te ostatnie mają dwojaki charakter: z jednej strony stanowią dotację dla młodych adeptów, którzy mogą zdobywać umiejętności, jak i dla starszych, którzy zyskują środki do prowadzenia warsztatów. Ponadto samorząd lokalny prowadzi badania naukowe o charakterze historycznym (np. poszukiwanie i opracowywanie dawnych wzorów) (Ktori, 2017, s. 78–92). Opisane powyżej działania mają jednak charakter zachowawczy, w mniejszym stopniu odpowiadają na potrzeby uwspółcześnienia tradycyjnej techniki haftu. Istnieją jednak inicjatywy, które służą podtrzymaniu *lefkaritika* jako elementu wykorzystywanego we współczesnym przemyśle i rzemiośle artystycznym. Do takich należy na przykład istniejące przy samorządzie lokalnym w Lefkarze centrum zrzeszające rzemieślników, które wspomaga ich w działalności, organizując wystawy, wspólne inicjatywy, a także prowadząc praktyczną naukę haftu. Inną formę przyjęło na przykład *Retrovi*, czyli prywatne przedsiębiorstwo o charakterze manufaktury, które wykorzystuje we współczesnych pracach haft *lefkaritika* oraz tkaniny wykonane w tradycyjny sposób (tkaniny kolorowe, dwuosnowowe), tzw. *fythkriotika*. W wykonywaniu tego rodzaju tkanin, podobnie jak *lefkaritika*, wyspecjalizowali się szczególnie mieszkańcy jednego z miast Cypru, Fyti.

Koronczarstwo w Słowenii

Koronczarstwo w Słowenii zostało wpisane na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO w 2018 r. Dotyczy wykonywania koronek klockowych, które powielane są w postaci wzorów przyjmujących lokalne nazwy. Metoda opiera się na przygotowaniu wzoru na papierze, przymocowaniu go do cylindrycznego wałka, który umieszcza się w koszyku lub na specjalnym drewnianym podstawku. Wykonane prace służą przede wszystkim jako element zdobienia: w tkaninach świeckich, jak i reprezentatywnych. Istotnym elementem koronczarstwa w Słowenii jest to, że koronki wykorzystuje się również jako element współczesnej sztuki i dizajnu. W tym kraju działa bardzo wiele towarzystw i grup zrzeszających osoby zajmujące się koronczarstwem, przy czym należą do nich zarówno mistrzowie znający rzemiosło, jak i młodzi adepci tego rodzaju umiejętności. Najczęściej jednak tradycję przekazuje się w linii żeńskiej z pokolenia na pokolenie.

Koronczarstwo w Chorwacji

Wpisane na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa UNESCO w 2009 r. koronczarstwo w Chorwacji ma charakter wpisu zbiorowego i dotyczy praktyk, które odbywają się w kilku ośrodkach na terenie kraju: przede wszystkim w Pagu, Lepoglavie i Hvarze.

Tego rodzaju tradycje istnieją na terenie kraju od XV w. W Chorwacji tradycje koronczarskie rozwijają się w wielu ośrodkach, w których wykonuje się różne rodzaje koronek. I tak w Pagu, Primošten i w okolicach Slavonskiego Brodu wykonuje się koronki igielkowe, w Lepoglavie i Sveta Marina koronki klockowe, natomiast w Križevci frywolitki, a na wyspie Hvar koronki teneryfowe. Wszystkie ośrodki wpisano na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego Chorwacji, którą prowadzi tamtejsze ministerstwo kultury. Natomiast dodatkowo koronki z Pagu (igielkowe), z Hvaru (teneryfowe) i Lepoglavy (klockowe) wpisano w 2009 r. na listę reprezentatywną UNESCO. Cechą charakterystyczną koronczarstwa w Chorwacji stanowi sposób jego podtrzymania, który realizuje się przede wszystkim w szkołach i poprzez rozmaite coroczne festiwale rękodzieła artystycznego. Najstarszy z nich odbywa się od 1997 r. w Lepoglavie. Poniżej pokrótce scharakteryzowano poszczególne tradycje związane z danym miejscem.

Koronka z Pagu

Pag jako ośrodek wytwarzania koronki igielkowej znany jest od XV w. Początkowo rzemiosłem zajmowały się siostry zakonne: benedyktyki z klasztoru pod wezwaniem św. Małgorzaty. Koronczarstwo stanowiło jeden z przedmiotów (obok podstaw czytania i pisania) w szkole prowadzonej obok konwentu. W 1880 r. zorganizowano pierwszą wystawę w Solin, na której pokazano prace z Pagu. Od tego czasu zyskały one niespotykaną popularność, chociaż ze względu na cenę stanowiły raczej przedmiot zbytku i pozostawały dostępne wyłącznie dla arystokracji i szlachty. W 1906 r. otwarto w Pagu szkołę koronczarką, która w sposób nieprzerwany istniała do 1945 r. Główną inicjatorką powstania tejże placówki była, zasłużona dla rozwoju kultury Austro-Węgier, Natalie Bruck-Auffenberg. Ona także wprowadziła do edukacji w Chorwacji technikę koronczarstwa przeniesioną z Wiednia i opublikowała w 1911 r. pierwszą książkę na temat koronczarstwa w Pagu i w Dalmacji. Zakupione i przywiezione przez Bruch-Auffenberg koronki cieszyły się tak wielką popularnością, że arcyksiężna Maria Józefina sama wybrała się do Pagu, złożyła zamówienie, a część z pań koronczarek zabrała ze sobą do Wiednia na dwór cesarski.

Koronki z Pagu wykonuje się igłą. Do pracy potrzebna jest także półokrągła poduszka, papier milimetry, karton, folia i szydło. Przed rozpoczęciem pracy należy pomocniczą nitką przymocować do tekturki kontury koronki, wykonując rodzaj siatki. Na papier milimetry nanosi się wzór koronki. Następnie przypina się go do kartonu z nałożoną folią i szydłem wykonuje dziurki, które pomogą stworzyć siatkę, na której będzie wykonana koronka. Wykonuje się je z grubszej nici. Tekturę z gotową siatką układa się na poduszce i zaczyna wykonywanie koronki. Po ukończeniu pracy usuwa się pomocnicze nici, które podtrzymują siatkę i pozwalają zachować jej właściwy kształt. Koronczarki z Pagu tworzą koronki, używając 31 elementów, które łączą w geometryczne wzory.

W klasztorze w Pagu znajduje się kolekcja ponad 120 koronek, które powstawały tam przez ponad 150 lat. Ministerstwo Kultury Republiki Chorwacji uznało ją za krajowe dobro kulturowe. W 2021 r. miasto Pag zastrzegło w *Hrvatskom glasniku intelektualnog vlasništva* prawo do wzorów niektórych koronek: „gusti dintel”, „retki dintel”, „mušca”, „tri pekjice”, „tri medule”, „mendulica”, „retka pogacica”, „zupčić”, „kolumbar”, „kriva mendulica”, „pogacica”, „ščapi”, „gusti listac”, „listacić”, „sunašce”, „roćelica”, „gusta pogacica”, „pekjica”, „limuncin” i „tambura”. Od tej chwili wykonywanie tych wzorów wymaga uzyskania specjalnego pozwolenia.

Koronki z Lepoglavy

Przyjmuje się, że koronczarstwo w Lepoglavi (koronka klockowa) powstało i rozwinęło się dzięki paulinom, którzy nauczyli miejscowe kobiety zdobienia koronkami strojów liturgicznych. Podobnie, jak w wielu innych przypadkach, w II połowie XIX w. koronczarstwa zaczęto uczyć na kursach i warsztatach w szkole, natomiast same koronki stały się dodatkowym źródłem dochodu dla koronczarek na wsi. Osobą zasłużoną dla tego ośrodka i koronczarstwa w Chorwacji w ogóle stał się Izidor Kršnjavog, minister edukacji i wyznań w rządzie chorwackim pod panowaniem austro-węgierskim, z wykształcenia historyk sztuki. Dzięki jego staraniom w 1892 r. w Lepoglavi uruchomiono kursy koronczarstwa wzorowane na istniejącej wówczas szkole koronczarskiej w Idriji. Pod koniec XIX i na początku XX w. zainteresowanie koronkami wzrosło, szczególnie dzięki działaniom Zlaty Šufflay i Danicy Brössler, które z zapałem zachęcały do potrzymania tradycji, organizowały zajęcia, warsztaty. Koronki z Lepoglavy sprzedawano na targach i wystawach na terenie całej Chorwacji, a nawet krajów Europy Zachodniej. W dwudziestoleciu międzywojennym wpłynęły w znacznym stopniu na świetność okolicy, prace z Lepoglavy zostały także wyróżnione na wystawach światowych w Paryżu w 1937 r. i w Berlinie w 1939 r.

W czasach najnowszych dzięki inicjatywom lokalnym powstała spółdzielnia koronczarska (*Zadruga lepoglavské čipke*), której główne zadanie polega na przywróceniu i pielęgnowaniu tradycji koronczarskiej. Prowadzone są także kursy dla młodzieży. Koronka z Lepoglavy jest jednym z elementów charakterystycznych kultury chorwackiej.

Koronki z Lepoglavy to koronki klockowe. Do wykonania prac potrzebne są walek, wzór, podkładka, klocki i nici oraz szpilki. Charakteryzują się wykorzystaniem we wzorach elementów geometrycznych, kwiatowych i zwierzęcych oraz gęstym splotem. Wykonuje się je przy pomocy nici lnianych lub bawełnianych, wyłącznie w kolorze białym. W dawnych latach (do reform Kršnjavoga) nie używano wałków, lecz kwadratowe w przekroju poduszki. Prace są różnorodne pod względem wielkości i tematyki. Co roku we wrześniu odbywa się międzynarodowy festiwal koronek klockowych w Lepoglavie. W Lepoglavie istnieje zwyczaj obdarowywania nowo narodzonej dziewczynki klockiem do wykonywania koronek, aby kiedyś została dobrą koronczarką. Do nazw najczęściej wykorzystywanych motywów należą: „stazica”, „pužić”, „frkač”, „kiflek”, „tulipan”, „ruža”, „makova ruža”, „jaglac”, „ružin list”, „hrastov list”, „cvjetić”, „cvjetić s peteljkom i listom”, „cvjetić s listićem”, „bršljan”, „žir”, „grozdek”, „loza”, „djetelina”, „purek”, „lav”, „leptir”, „ptica”, „orao”. Dominują motywy kwiatowe.

Koronki z Hvaru

Koronki z wyspy Hvar wykonuje się z nici zrobionych z włókien agawy. Od XIX w. rzemiosłem tym zajmują się wyłącznie zakonnice, benedyktynki, z miejscowego klasztoru. Nietypowy materiał, z którego wykonuje się koronki, stanowią włókna agawy lub aloesu, tradycyjnie wykorzystywane do produkcji lin i nici, a także wyplatania sieci rybackich. Ze względów klimatycznych były one łatwiej dostępne niż len czy bawełna. Na wyspie Hvar wytwarza się wyłącznie koronki teneryfowe, czyli rodzaj koronek igielkowych. Do przygotowania takich potrzebne są tekturki lub formy wykonane z innych materiałów. Koronki z Hvaru, ze względu na użyty materiał, pełnią wyłącznie funkcję dekoracyjną. Nie wolno ich zwilżać, prasować i prać, ponieważ mogą ulec zniszczeniu.

Technika wykonywanych koronek wymaga szczególnego przygotowania nici pozyskiwanych z roślin: zbiera się je tylko w określonym czasie, następnie poddaje procesowi obróbki, dzięki któremu stają się odpowiednio cienkie i białe.

Koronczarstwo, w szczególności igielkowe i klockowe, które stanowi przedmiot niniejszego artykułu, to rzemiosło znane w Europie

(basenie Morza Śródziemnego i Europie Zachowniej) od renesansu, choć ze względu na różnorodność tradycji i nawiązania do dawnych typów zdobień (np. na Cyprze) trudno wyznaczyć tutaj jakieś ramy czasowe. Jego rozwój, niezależnie od miejsca, kształtował się w podobny sposób. Najczęściej początki i rozwój danego rzemiosła były trudne: wiązały się z dostępem do najwyższych dóbr kultury, drogich materiałów i tkanin. Następnie następował specjalistyczny rozwój techniki uwarunkowany lokalnymi okolicznościami, takimi jak klimat, dostęp do materiałów. Często podtrzymanie tradycji rzemieślniczej wspomagał ośrodek: czy to klasztor prowadzący tego rodzaju działalność, czy społeczność lokalna sprzedająca materiały na dwory lub przedstawicielom zasobniejszych warstw społecznych. Właściwie we wszystkich omówionych miejscach okres świetności i wzmożonej produkcji koronek przypada na XIX w. Natomiast znaczący moment uregulowania istniejącej tradycji, wpisania jej w ramy, to koniec XIX lub początek XX w., gdy rozwinął się i upowszechnił jednolity system szkolny. Szczególnie warto wspomnieć o edukacji na terenie Austro-Węgier, która miała charakter jednolity we wszystkich krajach należących do cesarstwa.

Zasadnicze różnice dotyczące koronczarstwa, nie tylko w odniesieniu do wspomnianych wyżej przykładów i reprezentatywnych wpisów na listę światowego dziedzictwa UNESCO, to te wynikające z techniki i związane z osobami, które zajmują się danym rzemiosłem. W Europie, szczególnie w krajach centralnych kontynentu, koronka stanowiła dobro najwyższe, którego produkcja i własność należała do przedstawicieli zamożnej szlachty (Alençon), burżuazji i zakonów (Chorwacja), zwłaszcza żeńskich. Z kolei przetrwała jako umiejętność, często stanowiąca podstawę egzystencji, w ośrodkach oddalonych od centrum, najczęściej wiejskich, jak np. na Cyprze i w Chorwacji. Na obrzeżach także jest elementem folklorystycznym, często dopasowanym do tradycji miejscowej.

W dzisiejszych czasach koronka jest rzadkim elementem kultury niematerialnej, o czym świadczy kilka tylko wpisów na listę reprezentatywną, które są przedmiotem niniejszego artykułu. Znacznie więcej koronek w różnych krajach zostało wpisanych na listy krajowe (Łukaszewska-Haberkowa, 2021). Podtrzymanie tradycji wymaga współdziałania depozytariuszy z przedstawicielami samorządów lokalnych. Z drugiej jednak strony bardzo często ta forma stanowi najlepszą metodę na popularyzację regionu i rozwój turystyki, w założeniu niekoniecznie kulturowej. Na uwagę zasługuje to, że w większości miejsc, o których wspomniano w artykule, istnieją lokalne ośrodki, które gromadzą i podtrzymują tradycję, realizując kursy, warsztaty i sprzedaż produktów. One także mają charakter instytucji archiwizujących i monitorujących aktualną sytuację danego elementu. Drugim sposobem wspierania i podtrzymania tradycji

koronczarskich są rozmaite festiwale. Część z nich wiąże się z wpisem danego elementu na listę reprezentatywną, niekiedy ich powstanie miało na celu upowszechnienie i rozpropagowanie koronki w danym miejscu. Przy okazji tychże spotkań odbywają się także warsztaty, wystawy i pokazy. Wydaje się, że istotne ze względu na podtrzymanie tradycji koronczarskich są rozmaite kursy i szkolenia, przeznaczone nie tylko dla adeptów, ale również depozytariuszy danej umiejętności.

Należy jeszcze wspomnieć o tym, co może stanowić dodatkowe działania na rzecz elementów dziedzictwa i depozytariuszy, którzy tradycję starają się podtrzymać. Są to m.in. dobry dostęp do materiałów: w dzisiejszych czasach nici i materiały w większości wypadków powstają poza miejscem wpisu, często są sprowadzane z zagranicy. Ponadto wsparcie instytucjonalne i działania skierowane na rzecz wszystkich właściwie elementów powinny być inicjowane przez organizacje i samorządy lokalne. Wsparcie tego rodzaju zawsze wpływa na rozwój i podtrzymanie tradycji.

BIBLIOGRAFIA

- Despierres, E.A.M. (1886). *Histoire du point d'Alençon, depuis son origine jusqu'à nos jours*. Paris: Renouard, H. Laurens, succ.
- Earnshaw, P. (1980). *The Identification of Lace*. Aylesbury: Shire Publications.
- Earnshaw, P. (1982). *A Dictionary of Lace*. London: Shire Publications.
- Hankus, M. (2018). *Koronka. Tradycja – reaktywacja*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- Histoire du point d'Alençon* (1882, reed. 1989). Paris: Librairie Renouard, H. Laurens.
- Jubilé cinquantenaire de la Société de l'histoire du Protestantisme français* (1902).
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. Dziennik Ustaw, 2011, nr 172, poz. 1018
- Ktori, M. (2017). Lefkara Lace: Educational Approaches to ICH in Cyprus. *International Journal of Intangible Heritage*, 78–92.
- Lefébre, E. (1888). *Embroidery and Lace. Their Manufacture and History from the remotest antiquity to the present day*. London: H. Grevel and Co.
- Łukaszewska-Haberkowa, J. (2021). Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na przykładzie krakowskiej koronki klockowej. *Perspektywy Kultury*, 33 (2021), 191–200.
- Niewęglowski, A., Poźniak-Niedzielska, A. i Przyborowska-Klimczak, A. (2015). *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego*. Warszawa: Wolter Kluwer.

Palliser, B.F. (1869). *A History of Lace*. London: Sampson, Low, Son and Marston.

Schreiber, H. (2014). Konwencja UNESCO z 2003 roku: między prawniczą pewnością a antropologicznymi wątpliwościami (w 10-lecie istnienia konwencji 2003–2013). W: B. Fatyga i R. Michalski (red.), *Kultura ludowa. Teorie – praktyki – polityki*. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, 375–406.

<https://ich.unesco.org/en/decisions/4.COM/13.37> (dostęp: 10.01.2023).

<https://ich.unesco.org/en/RL/lefkara-laces-or-lefkaritika-00255> (dostęp: 10.01.2023).

<https://lefkara.org.cy/en/lefkara-handicraft-centre> (dostęp: 10.01.2023).

<https://retrovi.com/collections/page/34/> (dostęp: 10.01.2023).

<https://www.oidfa.com/> (dostęp: 20.01.2023)

Vane[https://min-kulture.gov.hr/unesco-16291/dogadjanja/2007-2015/cipkarstvo-u-hrvatskoj/16540 I](https://min-kulture.gov.hr/unesco-16291/dogadjanja/2007-2015/cipkarstvo-u-hrvatskoj/16540-I) (dostęp: 16.01.2023).

UNESCO: Nomination File No. 00438 for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage in 2010 (dostęp: 23.12.2013).

Justyna Łukaszewska-Haberkowa – pracuje jako historyk kultury i nauczyciel akademicki. Zajmuje się dziedzictwem kulturowym w teorii i praktyce, w tym ochroną niematerialnego dziedzictwa kultury i jego zarządzaniem, promocją dziedzictwa. W dorobku ma kilka scenariuszy filmowych i nagrodę w konkursie NID. Publikuje książki i artykuły z zakresu historii polskich jezuitów, w tym szczególnie z XVI w. Zajmuje się także koronczarstwem i innymi technikami z zakresu rękodzieła.

